

Victoria Shmidt, Bernadette Nadya Jaworsky
*Historicizing Roma in Central Europe. Between Critical Whiteness
 and Epistemic Injustice*
 London: Routledge, 2021, 186 s.

Kniha vychází v rámci ediční řady věnované dějinám střední a východní Evropy nakladatelství Routledge (*Routledge Histories of Central and Eastern Europe*) a je výsledkem spolupráce historičky působící na univerzitě v rakouském Grazu Victorie Shmidt zabývající se zejména provázaností rasového smýšlení a procesů budování národních států ve střední a východní Evropě a kulturní socioložky Bernadette Nadye Jaworsky z brněnské Masarykovy univerzity, která se ve své práci zaměřuje zejména na mediální debaty spojené s tématem uprchlictví. Čtenářům Bulletinu Muzea romské kultury je práce těchto autorek již známa – v Bulletinu MRK 28/2019 byla publikován překlad přepracované kapitoly této knihy nazvaný *Global racial order* a střední Evropa: konceptualizace „bílých Cikánů“ v antropologických diskurzích počátku 20. stol.¹

Kniha je po úvodní kapitole rozdělena do dvou částí, z nichž první nazvanou *Whiteness: the never-ending story of epistemic injustice against Roma* (Bělošství: nekonečný příběh epistemické nespravedlnosti vůči Romům) autorky věnují způsobům, jakými kategorie rasového smýšlení, jako je bělošství (*whiteness*), reprodukuje nespravedlnost vůči Romům skrze nazírání jejich minulosti prizmatem sociální patologie. Tematizují také „zběloššťování“ (*whitening*) Romů skrze uzavírání jejich his-

torie do mantinelů obecných konceptů, jakými jsou například lidská práva, a opětovnou marginalizací kolektivní a individuální paměti Romů týkající se každodennosti zaměřené na přežití, jež je vnímána jako klíč pro pochopení historických nespravedlností a pokusů o jejich překonání.

Čtyři kapitoly této části přinášejí řadu příkladů autorkami popisovaných fenoménů z praxe, zejména odborných, a odborné vědění prezentujících kruhů a institucí. Základním východiskem autorek je koncept bělošství a z něj odvozené rasizující představy o jiných „nebělošských“ skupinách. Roli těchto „nebělochů“ či „neevropanů“ v rámci střeoevropských společností plnili a plní dlouhodobě právě Romové a takto byli také popisováni a kategorizováni v rámci od 18. století tvořících se expertních diskurzů. Autorky ale přinášejí doklady rozporující mínění, že podobné expertní názory jsou věci více či méně vzdálené, ale v každém případě překonané minulosti. Bělošství jakožto historicky utvářená konceptuální základna pro ospravedlnění segregace Romů je manifestováno projevy, které existenci rasizujících postojů odmítají, ale zároveň umožňují implementaci škály zvláštních politik počínaje kontrolou a dohledem a genocidou konče. Bělošství a rasizující či rasistické smýšlení obecně ze svých obrazů minulých

POZNÁMKY

¹ SHMIDT, Victoria, JAWORSKY, Bernadette, Nadya. 2019. Global racial order a střední Evropa: konceptualizace „bílých Cikánů“ v antropologických diskurzích počátku 20. stol. *Bulletin MRK* 28/2019, s. 36–55.

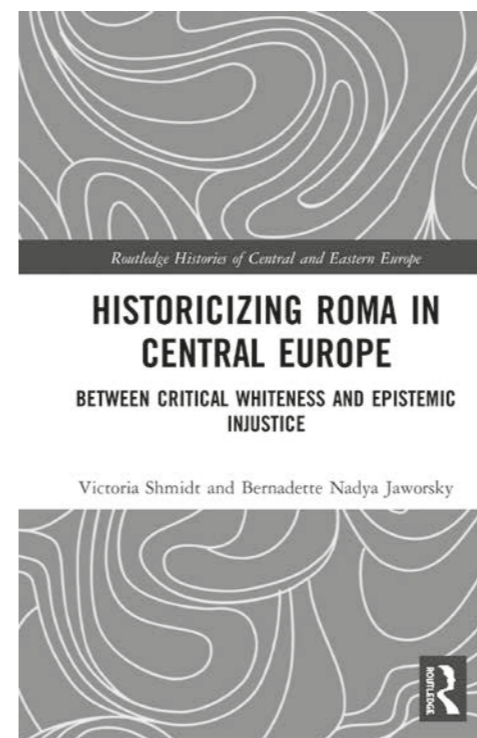
² DONERT, Celia. 2017. *The Rights of the Roma: The Struggle for Citizenship in Postwar Czechoslovakia*. New York: Cambridge University Press. Kniha byla recenzována v Bulletinu MRK 26/2017.

³ SOKOLOVÁ, Věra. 2008. *Cultural Politics of Ethnicity: Discourses on Roma in Communist Czechoslovakia*. Stuttgart: Ibidem-Verlag.

i současných modalit soužití různých skupinových identit a menšin podle autorek řada expertů neoprávněně vynechává. V rekonstrukcích minulosti se tato strategie může manifestovat například explicitním důrazem na rasistické postoje nacistické ideologie a rasové pseudovědy jako v rámci evropských dějin ojedinělou a geograficky jasně lokalizovanou záležitostí bez uvažování nad kořeny a pokračováním těchto procesů včetně faktu dialogické spolupráce nacistických odborníků s experty z jiných zemí. V souvislosti s tímto a dalšími způsoby prezentace minulosti Romů autorky zajímavě polemizují například s expozicí Muzea romské kultury či s texty historiček Celié Donert² nebo Věry Sokolové³. Polemické analýzy zejména historických textů a jejich zařazení do myšlenkových rámců definovaných běloštvím jsou z mého pohledu asi největším přínosem první části knihy a dávají celou řadu podnětů nejen k promýšlení dosavadní historiografické i jiné odborné produkce týkající se Romů, ale i vlastních badatelských přístupů a výkladových strategií, které jako profesionálové i laici v různých situacích zaujímáme a používáme. Bude velmi zajímavé sledovat, zda bude mít kritický pohled autorek odezvu v debatách na stránkách odborných periodik nebo na jiných platformách.

Druhá část knihy nese název *The (in) educability of Roma: Central Europe between overt and enlightened racism* ([Ne]vzdělatelnost Romů: střední Evropa mezi otevřeným a osvíceným rasismem) a představuje tvrzení o údajné nevzdělatelnosti (nebo omezené vzdělatelnosti) Romů jako projev bělošství

a jeden ze základních postulátů veřejně se vyjadřujících intelektuálů a dalších expertů. Genealogii současných rasizujících odborných představ o Romech autorky sledují od textů Heinricha Moritze Gottlieba Grellmanna z 80. let 18. století v multiplicitě někdy si dokonce protiřečících forem „tekutého rasismu“ (*liquid racism*), které formovaly další generace „cikanologů“ a dalších odborníků. Jednou z nich je představa Romů jako apriorně zaostalých, dětem nebo „divochům“ podobných a v podstatě nevzdělatelných bytostí, jež provokují představivost o orientálních dálkách, z nichž přišli jejich prapředci, i o evropských „bělošských“ společnostech, jejichž symbolickou protiváhu v úvahách intelektuálů představují. V 19. a na začátku 20. století do rasizujících debat o Romech vstupovali experti ze střední a východní Evropy, kteří se sami vyrovnávali s pohledem západních odborníků na evropskou periferii, jako na území „nebělošské“ nebo v lepším případě „rasově smíšené“. Skupiny zastávající stanoviska s rozdílnými póly hodnocení „míšení ras“ – jako negativní (v knize jsou zmiňováni zejména němečtí antropologové a další vědci) nebo pozitivní (jako příklad jsou uváděni čeští antropologové a další experti) – se ovšem na apriorně vnímaných specifických Romů včetně jejich údajné nevzdělatelnosti shodovaly. V kontextu budování národních států ve 20. a 30. letech 20. století byly rasizující představy častěji napojovány na eugenické a vnitrostátní i mezinárodně bezpečnostní snahy kontroly populací považovaných za nechtěné nebo nebezpečné. Tyto postoje i díky kontinuitě a pokračující odborné práci expertů,

kteří byli jejich proponenty, přetrvávají i v poválečných desetiletích – například Romy jako objekty antropologického výzkumu „izolovaných populací“ prosazují v mezinárodních výzkumných projektech let 60. a 70. odborníci z Československa. Jako na málo probádanou oblast internacionální spolupráce upozorňují autorky na zatím spíše tušenou kooperaci německých antropologů a proponentů „rasové hygieny“ s českými experty v době existence Protektorátu Čechy a Morava. Na rozdíl od doby a událostí druhé světové války o conceptech rasismu a bělošství většinou programově neuvažujeme v souvislosti s politikami poválečného Českoslo-

venska, které se vůči rasismu nacistů (nebo v dobové terminologii fašistů) explicitně vymezovalo. Autorky ale ukazují nedostatečnost takto ahistorické rekonstrukce minulosti a upozorňují, že optika bělošství utvářená generacemi expertů a mezinárodními kontakty tvoří důležitou součást vysvětlení eugenických tlaků na sterilizace romských žen a zvýšenou institucionalizaci romských dětí v 70. a 80. letech 20. století. Koncept bělošství je pro ně také výchozím bodem analýzy populárního zobrazování Romů v československých filmech poválečných desetiletí (*Můj přítel Fabián*, 1953; *Kdo se bojí, utíká*, 1986) v závěru knihy.

Na základě výše napsaných řádků se může zdát, že je kniha velmi úzce zaměřena a proponuje nazírání minulosti a současnosti Romů pouze optikou rozeznávající rasizující postoje. Opak je podle mého názoru pravdou a skutečným vyústěním textu je spíše výzva adresovaná všem odborníkům k větší reflexi vlastního konceptuálního a metodologického zakotvení a vnímání jeho historicity jako opozice k přesvědčení, že vědecké metody a jejich výsledky v podobě vědění o Romech jsou ze své podstaty univerzální a samozřejmé.

Dušan Slačka

Alexander Mušinka

Elena Lacková I. – Život s novinami Romano nevo lil

Prešov: Štátna vedecká knižnica v Prešove, 2020, 223 s

POZNÁMKY

¹ Poprvé jej takto vydalo v roce 1997 české nakladatelství Triáda. Tato publikace byla následně přeložena do řady světových jazyků, a stala se tak ve světě doposud zřejmě nejnámější memoárovou knihou romské spisovatelky pocházející z prostředí bývalého Československa. Kniha, která byla v rukopise dokončena již v roce 1986, je sama o sobě pozoruhodným počinem mnohaletého přátelství Eleny Lackové s Milenou Hübschmannovou (1933–2005), jež ke knize zpracovala také předmluvu a základní rejstřík. Na kvalitě publikace má podíl také sám vydavatel Robert Krumphanzl, jehož péčí vyšla kniha již ve čtyřech klasických tištěných vydáních (1997, 2002, 2010, 2020) a dvou elektronických vydání (2015, 2020).

² Hivešová-Šilanová, Daniela. 2005. Životopis Eleny Lackovej. In: *Mrtví sa nevracajú – O mule na aven pale*, s. 591–603. A dále tamtéž Celkový súpis diela Eleny Lackovej, s. 634–650.

³ Donert, Celia. 2017. *The rights of the Roma: the struggle for citizenship in postwar Czechoslovakia*. Oxford; New York.

Osobnost Eleny Lackové (1921–2003) se v historiografické literatuře řadí k těm postavám dějin, jejichž "kauzalitě" je nutné věnovat patřičnou pozornost. Spisovatelka Elena (tak řečená Ilona) Lacková je nejširší čtenářské veřejnosti známa především rozsáhlým vzpomínkovým životopisným vyprávěním, knižně vydaným pod názvem Narodila jsem se pod šťastnou hvězdou¹. Stoletému výročí narození Eleny Lackové, které připadá na rok 2021, je dedikován širší publikační záměr historika a antropologa Alexandra Mušinky, který se v prvním díle nazvaném **Elena Lacková – Život s novinami Romano nevo lil** rozhodl přistoupit jednak k ediční práci na odkazu novinářské činnosti této spisovatelky (rámované letopočty 1991–2001, resp. 2003), jež tvoří významnou část životního díla, a dále spolu s tím i ke kritickému historickému zpracování Lackové biografie.

Podtitul prvního dílu Mušinka objasňuje v úvodních dvou kapitolách, přičemž především v první kapitole seznamuje čtenáře se svým původním záměrem postihnout komplexně celou bibliografii Eleny Lackové. Sumarizuje zde současný stav pramenného materiálu, ze kterého by bylo lze při odborné souborné práci o životě a díle Lackové vycházet – a s konstatováním objektivních limitů aktuálně možné historické práce – stanovuje pro první (a budoucí druhý) díl svého velkého záměru adekvátní heuristický rámec

spojený s periodikem *Romano nevo lil*. V druhé kapitole tematizuje propojení životní trajektorie Eleny Lackové se zrodem *Romano lil* v roce 1991 a jeho dalším vývojem. Z nové perspektivy tak Mušinka odhodlaně navazuje na starší knižní počín z roku 2005, vzešlý po smrti Lackové právě z okruhu redakce *Romano nevo lil* v čele s Danou Hivešovou-Šilanovou, kterým byl *Životopis Eleny Lackovej a Celkový súpis diela Eleny Lackovej*².

Mušinkou zpracovaná biografie Lackové (s. 15–66) vychází z jeho vlastního archivního bádání. Starší doposud publikované Lackové biografie – a v nich opakovaně uváděné faktografické údaje – podrobuje Mušinka detailní kritice na základě práce s historickými prameny. Oporou mu v ní bylo několik nedávno publikovaných odborných zdrojů, zejména výsledky archivního bádání Celie Donert, která ve své monografii věnovala historické osobnosti Lackové adekvátní pozornost v kontextu poválečného vývoje v bývalém Československu.³ Výsledky Mušinkovy práce jsou cenné zejména pro období od narození Eleny Lackové (respektive i rodopisných faktů o jejich rodičích a starších nevlastních sourozencích) až do doby jejího působení ve Zväzu Cigánov-Rómov. Pro navazující období pak zatím není reálně možné čerpat z archivních pramenů, a autor biografie je při rekonstrukci dalšího životního příběhu odkázán zejména na takové zdroje,

jako jsou články v periodikách, jiné soudobé publikované texty a osobní archivy. Jestliže první věta tohoto recenzního příspěvku předeslala „kauzalitu“ vícevrstevného a složitěho postavení Lackové v odborné literatuře, byl tím míněn spolu s atribucí jejího prvenství „nejstarší romské spisovatelky v Československu“ také silný vliv nekritické autopsie jejích biografů nebo nekritického přejímání vlastních Lackové vzpomínek v existujících životopisných textech, které o ní byly později napsány. Ten nyní Mušinka na základě kritické práce s archivními prameny koriguje: jak u již zmíněné biografie zpracované Danou Hivešovou-Šilanovou (2005: 591–603), tak u údajů opakovaně nekriticky i v odborné literatuře přejímaných už více než dvě desetiletí z memoárů Narodila jsem se pod šťastnou hvězdou. Zde je ovšem nutné zdůraznit paralelu s původním odkazem Mileny Hübschmannové, která jako spoluzpracovatelka uvedených memoárů sama ve své odborné práci přímo na hranici mezi subjektivními vzpomínkami a objektivní spolehlivostí faktografie u Lackové upozorňovala, potřebu faktografického ověřování autobiografie Lackové si uvědomovala a k objektivní verifikaci sama přispívala (např. Hübschmannová 2005: 97).⁵

Druhou část publikace tvoří ediční část, která zahrnuje jednak bibliografický soupis příspěvků publikovaných v *Romano nevo lil*, jichž je Elena Lacková autorkou,

nebo byla jejich překladatelkou do romštiny – a dále všech příspěvků, které v tomto periodiku osobnost Eleny Lackové zmiňují. Následuje výběr plných textů z těchto článků, které tvoří prakticky polovinu celkového obsahu celé knihy. Neúplnost této bibliografie je pro nás aktuálně v tom, že texty, které byly původně v *Romano nevo lil* publikovány ve dvojjazyčné podobě, jsou zde uvedeny pouze ve slovenském jazyce – s příslibem, že romské znění bude otištěno v připravovaném druhém dílu.

Vzhledem k tomu, že kniha **Elena Lacková – Život s novinami Romano nevo lil** tvoří pouze první díl z několikadílné série, bylo by předčasné na tomto místě uzavírat její reflexi celkovým hodnocením. Autor sám si v úvodní kapitole vytýčil cíle, jejichž naplnění je ve své podstatě velkou výzvou. Budoucí kvalitě zamýšlené série by jistě prospěla pečlivější redakční práce (objevují se chyby ve jménech: Hübschmannová, Jozef Velč – místo Josef Melč), v závěrečném dílu lze snad očekávat sumarizující rejstřík místní a jmenový, soupis a přesnější zdrojování původu vyobrazení a podobně. Existence živého, mnohvrstevného historického, literárního, respektive celkově kulturně-společenského odkazu Eleny Lackové je nyní díky solidně rozpracované biografii a bibliografii podpořena nadějnou vizí, že i její osobnost do budoucna bude možné objektivněji interpretovat v odpovídajícím historickém kontextu. **Milada Závodská**

⁴ Hübschmannová, Milena. 2005. *Po Židoch Cigáni*. Praha.

O mulo! Povídky o duchách zemřelých
Praha: KHER 2020, 184 s.

Nakladatelství KHER se na sklonku roku 2020 rozhodlo vydat dotisk čtenářsky oblíbené a svým tématem bezesporu jedinečné knižní antologie *O mulo! Povídky o duchách zemřelých*. Útlá červená knížka, kterou její editorka – romistka a překladatelka Karolína Ryvolová – sestavila z chytlavých povídek dvaceti převážně romských autorů a doplnila sugestivními ilustracemi Martina Zacha, se poprvé dostala do rukou čtenářů v prosinci 2019. Nakladatelství KHER, které se specializuje na vydávání tvorby romských autorů, jejím prostřednictvím širší veřejnosti přibližuje nepřilíživě známý kulturní fenomén víry v duchy zemřelých zvané *mule*.

Kniha sází na autenticitu ve všech formách. Krátké příběhy se čtenářům prezentují v jazyce, který pro ně zvolil sám autor, některé povídky najdeme ve dvou jazykových verzích. Narazíme zde proto jak na češtinu, tak na slovenštinu a samozřejmě na romštinu. Hovorový jazykový styl, absence popisných pasáží, častá přímá řeč i dialektové specifické výrazy nebo přejímky výrazů z různých jazyků dodávají příběhům na silné autenticitě, která je klíčová nejen pro daný žánr – senzacechtivé hororové historky totiž *O mulo!* bezesporu přesahuje.

Neromským čtenářům kniha navzdory beletristické formě objasňuje po-

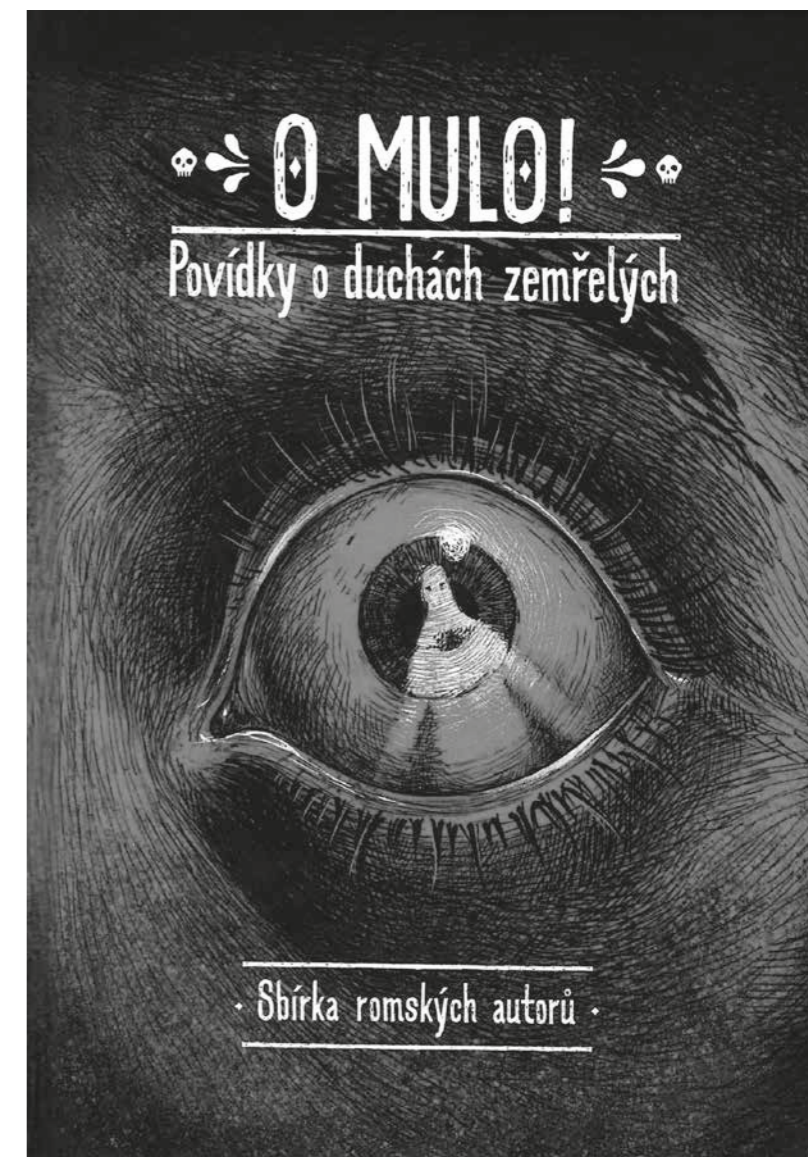
zadí spousty zdánlivě samoučelných rituálů. S vírou v duchy zemřelých přirozeně nejvíce souvisí zvyklosti kolem pohřbu, které mají od okamžiku smrti blízkého člověka až do uložení rakve svůj význam, stejně jako pevně stanovenou posloupnost – čtenář se dozví, proč pozůstali vartují u mrtvého nebo proč mají Romové ve zvyku dávat svým mrtvým na poslední cestu předměty, které měli během svého života rádi.

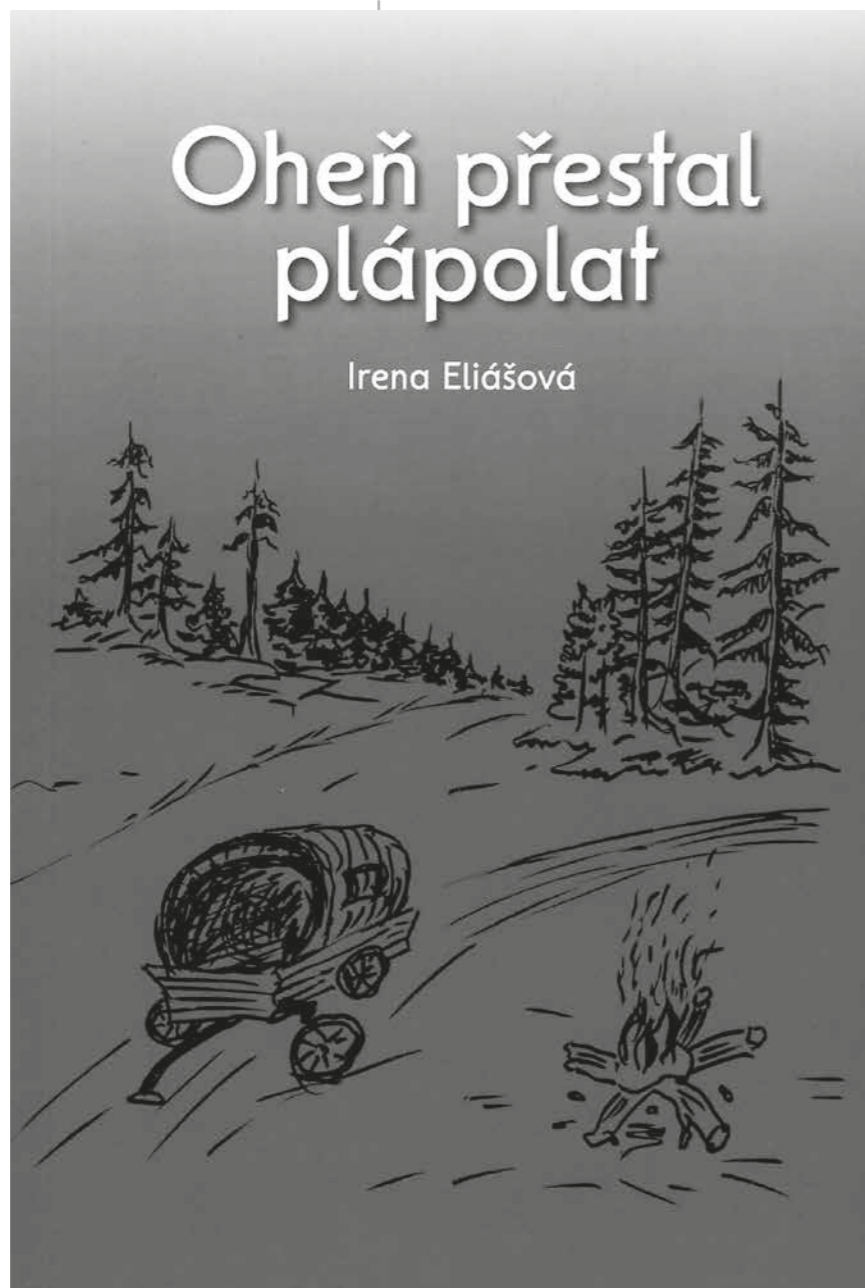
Každý z příběhů v nás navozuje atmosféru vyprávění uvnitř romské komunity, předávání příběhů ze starší generace na generaci mladší a s tím související moudrost mezi řádky – povídkám navzdory jednoduchosti vyjádření nechybí přesah ve smyslu morálním (fatální důsledky nedodržené přísahy v povídce *Porušený slib* Stanislavy Mikové, význam dobrého života pro posmrtný život v povídce *Postráží ti dieta* Márie Hušové nebo důležitost obezřetnosti a pokory v povídce *Mrtvý nebo živý* Ilony Ferkové), stejně jako poskytují určitý vhled do romského světa, ve kterém filozofie pozitivismu, na níž stojí myšlení „gádžů“, ustupuje víře v nadpřirozené jevy, magii a posmrtný svět – to vše ve zcela přirozené a pro Romy typické kombinaci s křesťanstvím.

O mulo! vnímám z několika důvodů jako zcela unikátní a svým způsobem přelomovou sbírku. Jako jedné z mála

knih romských autorů se jí podařilo vyvolat zájem ze strany širší veřejnosti, za což bezesporu vděčí své exkluzivní a lákavé tematice, stejně jako záměrně neučesanému jazykovému a stylistickému zpracování. Věřím, že se tak v sekundárním důsledku mohlo podařit rozšířit všeobecné povědomí o světě Romů, o bohaté a v mnoha ohledech inspirativní romské kultuře – kultuře lidí, kteří vedle nás po staletí žijí, ale většina z nás Neromů o nich stále neví téměř nic. Pokud si na závěr dovoluji být ještě optimističtější, třeba i takové malé proniknutí do zvyků, hodnot, tradic a obecně stylu uvažování Romů přispěje k vyšší míře tolerance, respektu k odlišnosti.

Barbara Valchářová

Oheň přestal plápolat

Irena Eliášová

Irena Eliášová

Oheň přestal plápolat

Mimoň: LAMPA, z. s. 2019, 152 s.

Oheň přestal plápolat je historický román o Romech psán romskou autorkou Irenou Eliášovou. Spisovatelka pocházející z romské osady nedaleko slovenského města Levice situovala děj románu do oblasti jihozápadního Slovenska, kde sama vyrůstala. Potkáváme se tady s klasickými prvky žánru románu, u kterého nesmí chybět láska, nenávisť, smrt, msta, žal. Autorka využívá literárního postupu *in medias res* a hned první kapitola nás vtrhne do příběhu, kdy Romové přichází do oblasti zvané Mitrá¹. Zde Romové řeší základní existenční problém, protože děj se odehrává v období úmrtí císaře Karla VI. a následné vlády Marie Terezie, tedy období tvrdého pronásledování Romů. Restrikce vůči Romům se táhnou celou vyprávěcí linií románu, autorka popisuje události od doby, kdy se Romové ukrývali v lese a při dopadení jsou většinou obviněni a zabíjeni, až po období, kdy se zmírňují restrikce, a Romům je umožněno žít na periferii místních vesnic.

Dějová linie vede generacemi rodiny baby Fany, na pomezí historických událostí od roku 1740 až po konec druhé světové války a čtenář se dozvídá, jak jednotlivé zákony ovlivňovaly život Romů. Postupnou změnou zákonů v tehdejší Uherském království a pozdějším Československu se taky mění vztah Romů a majority – od období, kdy jsou Romové pronásledováni a vyháněni za hranice, až po období, kdy je Romům umožněno se usadit. I když příběhy překypují drsnou realitou a často

hlavní hrdinové umírají nespravedlivě rukou místních obyvatel, přece Irena Eliášová vkládá hlavní ideu románu do pozitivní myšlenky, že se jednou budou mít Romové lépe. To v knize předpovídá vědma Majda, když říká: „Vidím jednoho gadža, má dobré srdce, ten dá Romům úctu.“ (s. 90) Přestože jsou příběhy vymyšlené, autorka deskriptivně ukazuje romskou kulturu a způsob života. Dozvídáme se, že otec rodiny Lajči byl kotlár a to řemeslo dál předával svým dětem. Kromě kotlářství se Romové žijí i jako hudebníci. Ženy pomáhají v nedaleké vesnici a za to dostávají naturálie. Irena Eliášová se nevyhýbá ani často stereotypizovaným součástem života některých Romů, jako jsou drobné krádeže nebo používání magických praktik.

Autorka historický román ukončuje uzavřením dějové linie krátce po druhé světové válce, kdy se hlavní hrdinka Rézi vrací z koncentračního tábora zpátky do své rodné osady. Hrůzy druhé světové války, které v ní vyvolaly vnitřní boj, se na jednou mění v optimismus, protože je šťastná, že se shledá se svým milovaným mužem Tomaszem, a cestou domů si osvojuje pět romských dětí. Tak končí sága rodu baby Fany, ve kterém se nám autorka snažila ukázat svůj pohled na vztahy Romů a majority ve středoevropském kontextu, kde společným jmenovatelem všech lidí navzdory odlišnostem je teplo domova, o které se dělíme se svými nejbližšími.

Miroslav Zubaj

POZNÁMKY

¹ Podle popisu autorky lze usuzovat, že je to pouze slovní hříčka a myslí historické město Nitru.